

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПАМ'ЯТКООХОРОННИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ

04086, м. Київ,
вул. Петропавлівська, 15

тел. (044) 468-01-92
факс (044) 288-54-43

ПАСПОРТ

ПАМ'ЯТКИ МІСТОБУДУВАННЯ, АРХІТЕКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ

Земляні укріплення цитаделі з бастіонами Київської фортеці

м. Київ, між вулицями І. Мазепи, Суворова, Лейпцизькою,
Панфіловців, Цитадельною, Наводницькою, Новонаводницькою
та Дніпровським узвозом

Київ - 2012

ПАСПОРТ

об'єкта культурної спадщини

Земляні укріплення цитаделі з бастіонами Київської фортеці

(найменування об'єкта)

вид	тип	категорія пам'ятки
містобудування, архітектури	споруда	національного значення

1. Дата утворення об'єкта:

XVIII ст.

2. Місцезнаходження об'єкта:

м. Київ, Печерський район, між вул. І. Мазепи, Суворова, Лейпцизькою, Панфіловців, Цитадельною, Наводницькою, Новонаводницькою та Дніпровським узвозом.

3. Охоронний № пам'ятки:

260069-Н.

4. Дати і № рішень, відповідно до яких об'єкт узятий на державний облік та визначено категорію пам'ятки:

Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 р. №929.

5. Наявність охоронних дощок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок:

Дошка на куртині між Семенівським та Олексіївським бастіонами: "Пам'ятка архітектури XVIII ст. Києво-Печерська фортеця. Земляні укріплення з бастіонами та брамами. Охороняється державою".

6. Власник:

Територія пам'ятки знаходиться у державній та приватній власності.

7. Користувач:

Територія пам'ятки частково знаходиться в користуванні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника та інших державних підприємств, а також частково у приватній власності (як фізичних, так і юридичних осіб).

8. Охоронний договір:

Охоронний договір не укладено.

9. Функціональне використання:

сучасне	первісне	інші (протягом часу існування об'єкта)
заповідна територія та міська забудова	оборонні споруди	монастир, військові частини та міська забудова

10. Історичні дані про об'єкт:

Земляні укріплення Старої Києво-Печерської фортеці (цитаделі) в її сучасному вигляді сформовано з появою в європейському оборонному будівництві укріплень бастіонного типу, що було викликано вдосконаленням вогнепальної зброї, якій не змогли протистояти середньовічні мури. В Україні бастіонні укріплення набувають поширення у першій половині XVII ст. Києво-Печерська фортеця належить до етапу розвитку фортифікаційного

мистецтва нового часу, пов'язаного із застосуванням земляних укріплень без кам'яного облицювання.

Головний вал цитаделі у плані має форму неправильного напівкола, що впирається кінцями в круті берегові схили. До нього входять дев'ять бастионів та один напівбастион: Рождественський (на Дальніх печерах), Семенівський, Олексіївський (поруч з Московською брамою), Андріївський, Кавалерський, Успенський (поруч з Арсеналом), Петрівський, Спаський (поблизу церкви Спаса на Берестові), Павлівський бастиони та крайній північно-східний Олександрівський напівбастион.

З урахуванням топографічних особливостей і необхідності збереження споруд Печерського монастиря декілька бастионів (Рождественський, Семенівський, Спаський, Павлівський) набули неправильних у плані абрисів; подвійні куртини з рavelінами зведено лише на чотирьох північно-західних фронтах (між Спаським, Петрівським, Успенським та Кавалерським бастионами). Замість ravelінів на південно-західному боці від Васильківської брами до Московської брами влаштовано високий передовий вал – контргард, а на крайньому південному виступі височини – дальній та ближній ретраншементи тенального абрису. Для посилення контролю з боку Наводницької балки на її схилах наприкінці XVIII ст. облаштовано чотири люнети.

Висота головного валу на площині складала близько 6 м, на схилах – понад 20 м, ширина валу біля підшви – 30 м. Перед валами були сухі рови близько 40 м завширшки і 5-6 м завглибшки (засипані). Зв'язок між територією фортеці й ровами забезпечувався за допомогою мурованих тунелів – сортій (містилися у правому фасі Спаського бастиону, в куртинах поміж Петрівським і Успенським, Кавалерським і Олексіївським бастионами). За ровами існував передовий рубіж – гласис з прикритим шляхом для ведення прицільного обстрілу (загальна ширина до 100 м). На валганг, або дорогу поверх валів (завширшки до 6 м), потрапляли по спадистих площинах-апарелях, розташованих у межах бастионів. Для захисту залози фортеці із зовнішнього боку валгангу створювалися земляні бруствери (заввишки 2 м, завширшки 3 м) Похилі площини валу – ескарпи та контрескарпи мали крутість до 45 градусів і залежно від висоти склалися з кількох уступів (до чотирьох). Вали та бастиони споруджені з утрамбованих шарів суглинку завтовшки 40-50 см. Валганг підсипався щебенем, відкоси валу одерновувалися, а його підшви додатково закріплювалися дерев'яним палісадом. Гармати розміщували переважно в межах бастионів, з яких вели фронтальний та фланговий обстріл. Для цього в брустверах влаштовували щілини-амбразури, а на щипцях – наріжних рогах бастионів – підсипали спеціальні площини – барбети. Досить добре збережені бастионні укріплення цитаделі є частиною унікального фортифікаційного комплексу Київської фортеці.

11. Відомості про сучасний стан об'єкта:

Розташування об'єкта і його роль у навколишньому середовищі	Земляні укріплення цитаделі з бастионами Київської фортеці розташовано у Печерському районі м. Києва.
Ландшафт	Місце розташування укріплення – пагорб високого правого берега Дніпра. Територія Правобережної частини міста Києва являє собою підвищену платоподібну лесову рівнину, розчленовану ярами та балками, долинами невеликих річок. Територія, на якій розташовано об'єкт, має складний рельєф.
Опис об'єкта	Пам'ятка є унікальним витвором фортифікаційного мистецтва. На теперішній час представлена наступними елементами різної ступені збереженості: <ol style="list-style-type: none">1. Рождественський бастион;2. Семенівський бастион;3. Олексіївський бастион;4. Андріївський бастион;

	<ol style="list-style-type: none"> 5. Кавалерський бастион; 6. Успенський бастион; 7. Петрівський бастион; 8. Спаський бастион; 9. Павліський бастион; 10. Олександрівський напівбастион; 11. люнет №2; 12. люнет №3; 13. люнет №4; 14. ближній ретраншмент; 15. Ново-Київський рavelін.
Перебудови, втрати й історичні нашарування	<p>Протягом існування земляних укріплень було втрачено наступні складові:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. люнет №1; 2. дальній ретраншмент; 3. люнет X; 4. люнет Y; 5. батарея №1; 6. батарея №2; 7. батарея №3; 8. батарея №4; 9. батарея №5; 10. Київський рavelін; 11. Васильківський рavelін.
Наявність творів мистецтва та їх опис	Твори мистецтва не виявлені.
Опис території об'єкта	<p>Рождественський бастион знаходиться у задовільному стані. Куртина між Рождественським та Семенівським бастионами знаходиться у задовільному стані. Тильний бік куртини до лаврської стіни вкрай засмічений.</p> <p>Семенівський бастион знаходиться у задовільному стані. Площа бастиону засмічена.</p> <p>Куртина між Семенівським та Олексіївським бастионами частково відсутня. Існує два перерізи: перший – пішохідний прохід зліва від Верхньої Московської брами, другий – вул. Лаврська, що проходить на стику куртини з Олексіївським бастионом. Існуючі частини в задовільному стані.</p> <p>Олексіївський бастион знаходиться у більш-менш задовільному стані. Окрім вищезгаданого відрізка на стику з куртиною з лівого боку. Також слід відмітити, що на зовнішньому схилі бастиону розташовується посольство Пакистану (доступ відсутній). З внутрішнього боку доступ до бастиону закрито. З одного боку рестораном «Царське село», що розташований у пороховому льосі. З іншого боку доступ до внутрішньої частини закрито приватними організаціями.</p> <p>Куртина між Олексіївським та Андріївським бастионами здалеку виглядає у задовільному стані. Із зовнішнього боку доступ закрито через приватну забудову, тильний бік закрито через належність території приватним організаціям.</p> <p>Андріївський бастион із зовнішнього боку виглядає задовільно. Доступ до правого фасу неможливий через щільну приватну забудову. З боку пров. Реута видно правий фас та фланг</p>

бастіону, але доступ до них неможливий через приватну охорону даного кварталу, а також заборону щодо фотографування. Стан внутрішнього боку бастіону невідомий через відсутність доступу на територію, що є приватною власністю. На вершині бастіону встановлено дерев'яний паркан.

Куртину між Андріївським та Кавалерським бастіонами можна бачити лише частково здалеку, також з пров. Реута. Зовні виглядає задовільно, але невідомий стан її другої частини та із внутрішнього боку, тому що вона знаходиться на території, що є приватною власністю.

Кавалерський бастіон повністю знаходиться на території, що є приватною власністю.

Куртина між Кавалерським та Успенським бастіонами також знаходиться у приватній власності. Слід відзначити, що в даній куртині розташовувалась Васильківська брама. Частину, що поєднувала куртину із лівим флангом Успенського бастіону перерізає вул. Цитадельна.

Успенський бастіон знаходиться у доброму стані. В середині лівого фасу існує переріз у вигляді дороги, що залишився від колишньої військової частини, як в'їзд на території через КПП.

Куртина між Успенським та Петровським бастіонами знаходиться у доброму стані. Ближче до лівого флангу Петровського бастіону існує переріз у вигляді дороги.

Ново-київський рavelін у незадовільному стані, його правий фас знаходиться за огорожею водосховищ.

Петровський бастіон знаходиться у доброму стані. Правий фас не видно через огорожу та гаражі гаражного кооперативу, з території кооперативу видно лише верхів'я бастіону.

Куртина між Петровським та Спаським бастіонами на 1/3 частину знищено під час прокладання вул. Січневого повстання (нині вул. Лаврська). Збережені частини валів по обидва боки вулиці знаходяться у задовільному стані.

Спаський бастіон знаходиться у задовільному стані. В правому фасі бастіону, що плавно переходить в куртину присутній переріз. У куті між куртиною та лівим флангом було облаштовано громадську вбиральню.

Куртина між Спаським та Павлівським бастіоном знаходиться у задовільному стані, окрім вищезгаданого перерізу на стику зі Спаським бастіоном. З внутрішнього боку валу розташовано приватні сараї.

Павлівський бастіон знаходиться у задовільному стані. Територія засмічена.

Куртина між Павлівським бастіоном та Олександрівським напівбастіоном знаходиться у задовільному стані. На вершині валу знаходиться оборонна стіна Києво-Печерського монастиря.

Олександрівський напівбастіон знаходиться у незадовільному стані.

Ближній ретраншемент з Нижньою Московською брамою знаходиться у задовільному стані.

Люнет №2 зараз знаходиться у доброму стані, зараз в ньому розташовано експозицію військової техніки.

Люнети №3 та №4 знаходяться у незадовільному стані,

	оскільки знаходяться в щільній приватній забудові. Доступ до люнетів обмежений через приватний сектор.
Загальна оцінка технічного стану об'єкта, дата, № акта технічного стану	Оцінка технічного стану пам'ятки не проводилась.
Наявність інженерних мереж та інженерного обладнання	Інженерні мережі та обладнання представлені наступними складовими: водогін, лінії електрокабелів, телефонного зв'язку тощо.
Дата і № довідки про майнову цінність об'єкта, найменування організації, яка провела оцінку, вартість в гривнях	Майнова цінність не визначена.

12. Перелік складових (для комплексу (ансамблю), визначного місця):

-

13. Територія об'єкта:

Площа	Не визначена.
Опис меж території об'єкта	Укріплення розташоване на високому правому березі Дніпра, навколо Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника між вулицями Лаврською (колишні вул. І. Мазепи та Новонаводницька), Суворова, Лейпцизькою, Панфіловців, Цитадельною, Старонаводницькою та Дніпровським узвозом.

14. Оцінка антропологічної, археологічної, естетичної, етнографічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності об'єкта:

Якості об'єкта, завдяки яким він набуває культурної цінності як пам'ятка	<p>Керуючись п. 10 (об'єкти культурної спадщини національного значення) «Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.11.2001 р. №1760, можна зробити такі висновки:</p> <ul style="list-style-type: none"> - об'єкт відповідає критерію автентичності, тобто в певній мірі зберіг своє розпланування, характер, композиційні та архітектурні компоненти, частково матеріально-технічну структуру та історичні нашарування, а також певну роль у навколишньому середовищі; - справив значний вплив на розвиток культури, архітектури, містобудування та мистецтва країни; - безпосередньо пов'язаний з історичними подіями, життям і діяльністю видатних людей; - репрезентує шедевр творчого генія, став етапним твором видатних архітекторів та військових фортифікаторів. <p>Таким чином предметом охорони об'єкта може бути визначено:</p> <ul style="list-style-type: none"> - загальну розпланувальну структуру споруди; - архітектурні та історичні складові споруди; - об'ємно-просторову композицію споруди.

15. Зони охорони пам'ятки:

Організація-розробник науково-проектної документації	Зони охорони пам'ятки не визначені
Дата розроблення науково-проектної документації	–
Дата і номер документа про затвердження науково-проектної документації	–
Короткий опис меж зон охорони із зазначенням площі кожної зони	–

16. Наявність науково-дослідної та науково-проектної документації на об'єкт:

Найменування документації	Рік розроблення	Автор (організація)	Місце зберігання, інв. №
Науково-проектна документація не розроблялася	-	-	-

17. Дослідницькі й реставраційні роботи на об'єкті:

Найменування робіт	Рік проведення	Замовник	Виконавець	Підрядна організація
Дослідницькі й реставраційні роботи не проводилися	-	-	-	-

Основні джерела відомостей про об'єкт:

Археологічні матеріали	-
Іконографічні матеріали	-
Архівні матеріали	1. ЦДІАК, ф. 1434, оп. 1, с. 36, арк. 20. 2. ЦДІАК, ф. 1434, оп. 1, с. 37, арк. 2. 3. ЦДІАК, ф. 1434, оп. 1, с. 39, арк. 17. 4. ЦДІАК, ф. 1434, оп. 1, с. 40, арк. 41.
Бібліографічні матеріали	1. Вечерський В. В. Фортеці й замки України. – К.: , 2011. – 664 с.; 619 іл. – Бібліогр.: с. 629-649. (Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень). 2. Звід пам'яток історії та культури України. Київ. Книга I, ч. I. А-Л. – Київ, 1999. 3. Історико-містобудівні дослідження Києва / За ред. Вечерського В. В.; Відп. за вип. Сердюк О. М. – К.: Фенікс, 2011. – 454 с.; 147 іл. – Бібліогр.: с. 244-277. (Науково-

	<p>дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень).</p> <p>4. Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць. Вип. 21, спецвипуск 8: Печерська фортеця та Київський Арсенал: нові дослідження / Ред. рада: В.М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – К.: Фенікс, НКПІКЗ, 2008. – 192 с.</p> <p>5. Осадчий Р. М., Черновол С. Є. Земляні укріплення Київської фортеці XVIII – XIX ст. Проблеми охорони і збереження пам'ятки // Могилянські читання 2010 року: Зб. наук. пр.: Проблеми збереження та вивчення музейних пам'яток. Сучасний стан, новітні технології, перспективи / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник; Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – К., 2011. – 664 с.</p> <p>6. Осадчий Р. М., Черновол С. Є. Методика дослідження та інвентаризація земляних укріплень Київської фортеці // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень / Випуск 6. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 576 с.: рис., табл., фото.</p> <p>7. Рибак М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. – К.: «Кий», 1997. – 374 с.</p> <p>8. Ситкарева О. В. Киевская крепость XVIII – XIX вв. – К.: Национальный Киево-Печерский историко-культурный заповедник, 1997. – с., ил.</p>
--	--

19. До паспорта додаються графічні матеріали та фотофіксація:

Найменування	Кількість	Дата виконання	Виконавець
План Цитаделі Київської фортеці, з позначенням земляних укріплень	1	2011 р.	Попельницький О. О.
План Печерська 1774 р. з позначенням Цитаделі	1	-	-
Фрагмент плану укріплень Печерська 1852 р. з позначенням Цитаделі	1	-	-
План-схема укріплень Київської фортеці з позначенням Цитаделі	1	-	-
План-схема укріплень Київської фортеці в структурі сучасного міста з позначенням Цитаделі	1	-	-
Фрагмент німецького плану Києва 1918 р. з позначенням Цитаделі	1	-	-
Німецька аерофотозйомка 1943 р.	1	1943 р.	-
Фото фрагментів	14	2010-2011 рр.	Черновол С. Є. Осадчий Р. М.

Паспорт склав:

Посада та назва організації	Спеціальність, кваліфікаційний рівень	Прізвище, ініціали	Підпис	Дата складання
старший науковий				

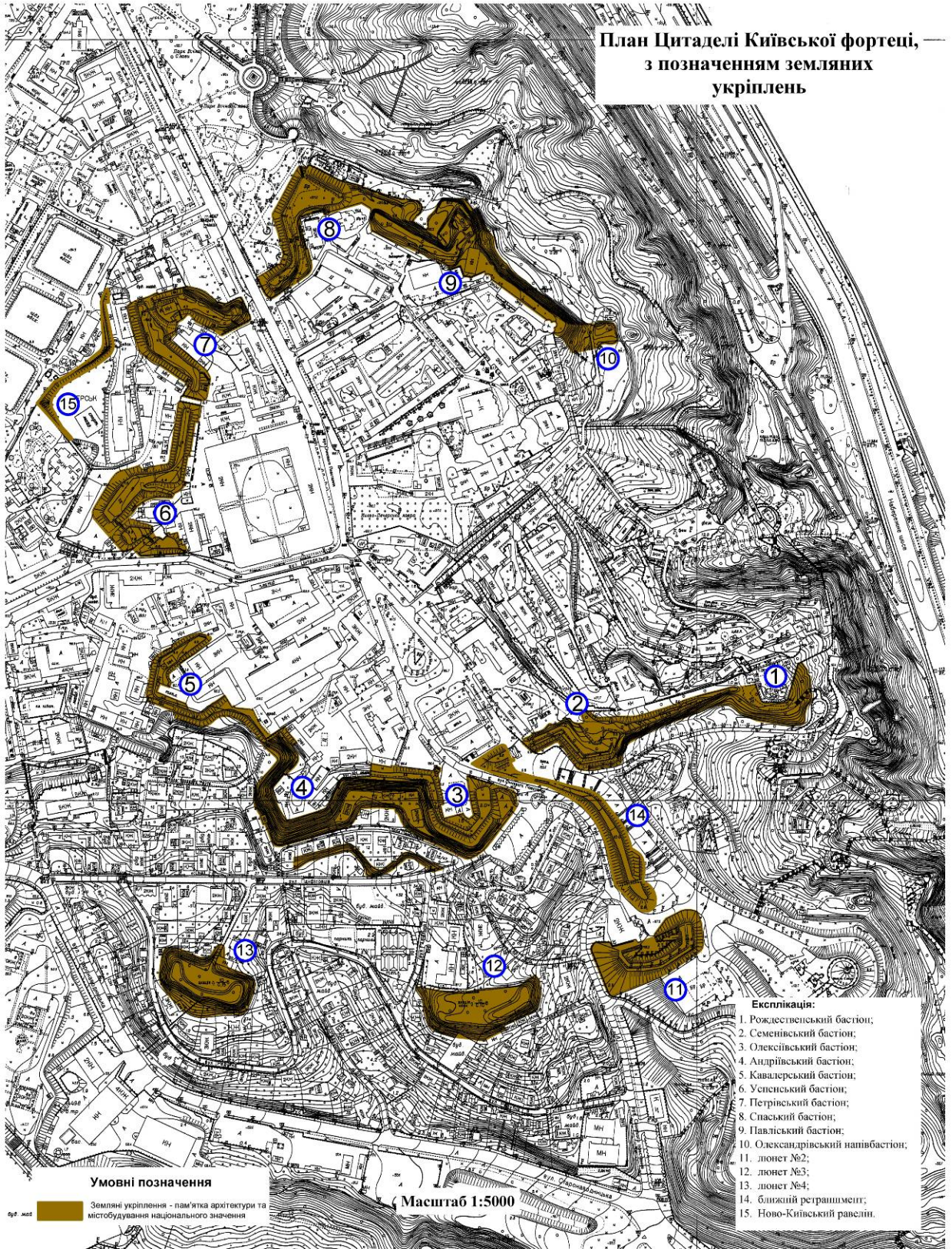
співробітник НДІ пам'яткоохоронних досліджень	магістр історії	Черновол С. Є.		2012 р.
---	-----------------	----------------	--	---------

**Директор
Департаменту культурної спадщини
та культурних цінностей
Міністерства культури України**

А. М. Вінграновський

(ініціали, прізвище, підпис, печатка)

**План Цитаделі Київської фортеці, —
з позначенням земляних
укріплень**

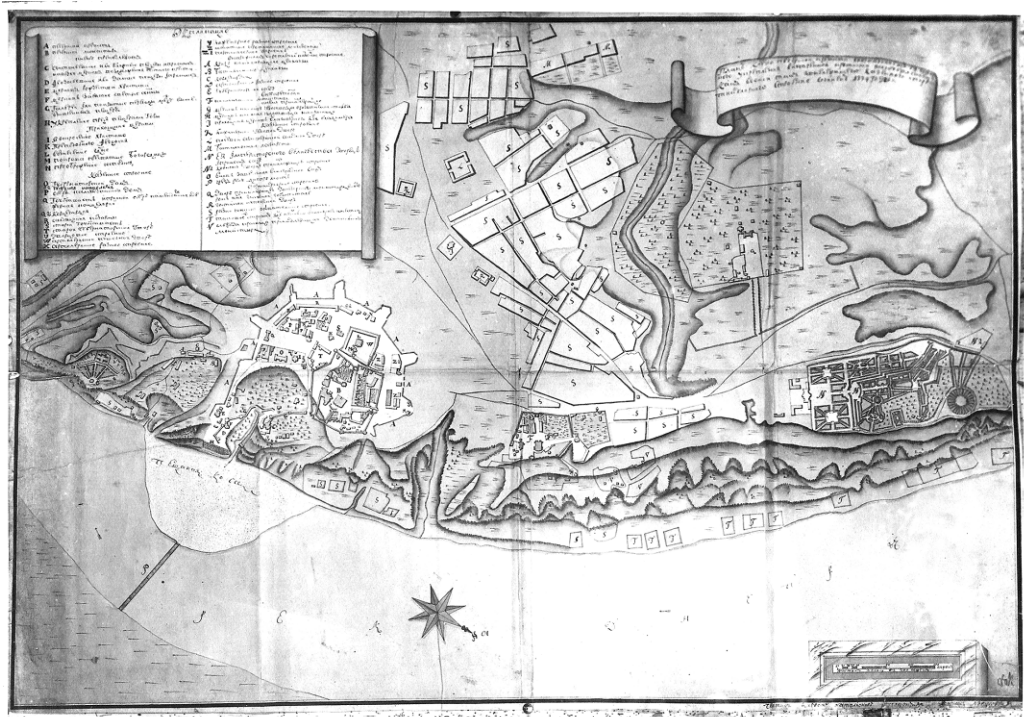
Умовні позначення

Земляні укріплення - пам'ятка архітектури та містобудування національного значення

Масштаб 1:5000

Експлікація:

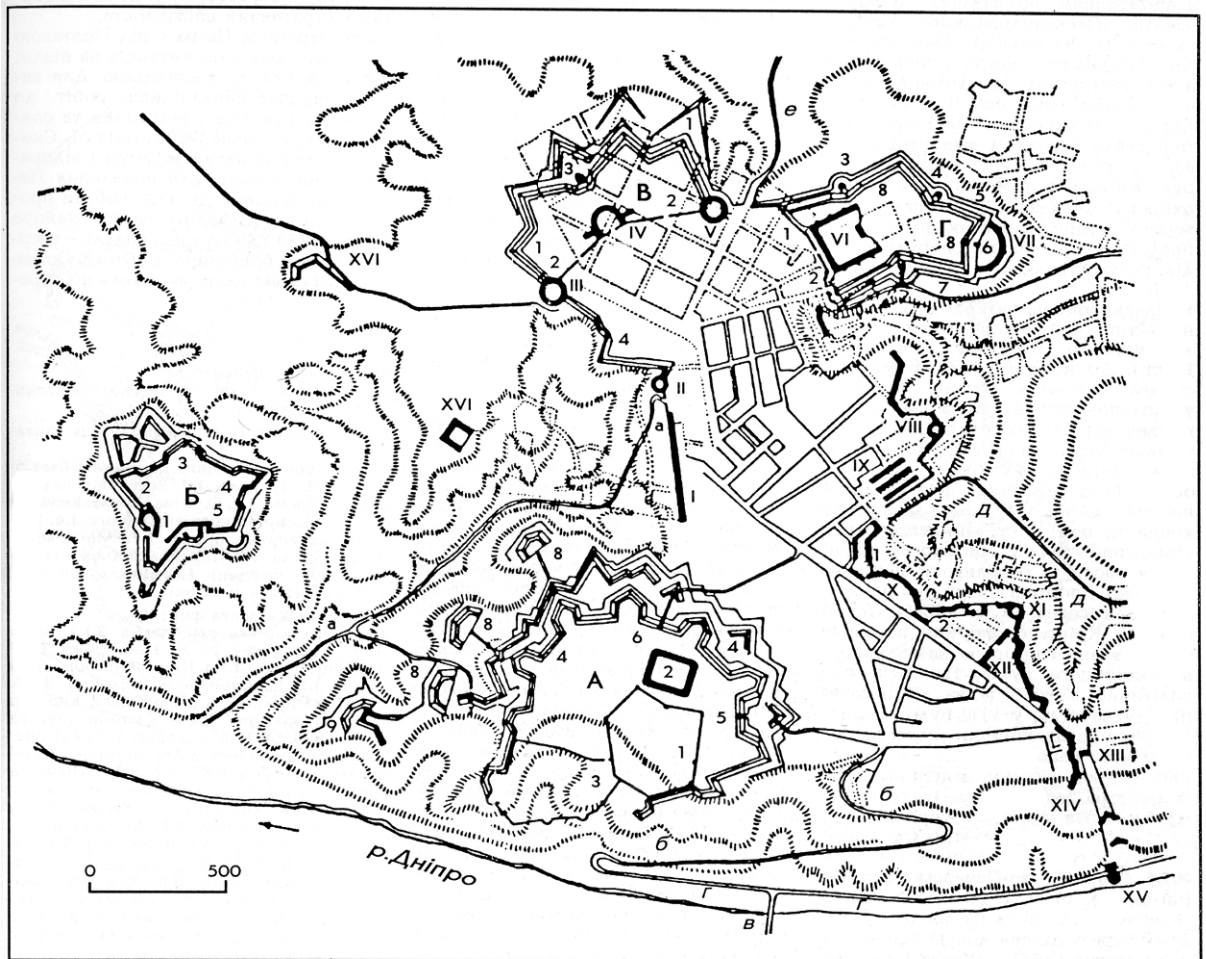
1. Родзественський бастион;
2. Семенівський бастион;
3. Олексівський бастион;
4. Андріївський бастион;
5. Кавалерський бастион;
6. Успенський бастион;
7. Петрівський бастион;
8. Спаський бастион;
9. Павлівський бастион;
10. Олександрівський напівбастион;
11. люнет №2;
12. люнет №3;
13. люнет №4;
14. ближній ретрашмент;
15. Ново-Київський равелін.

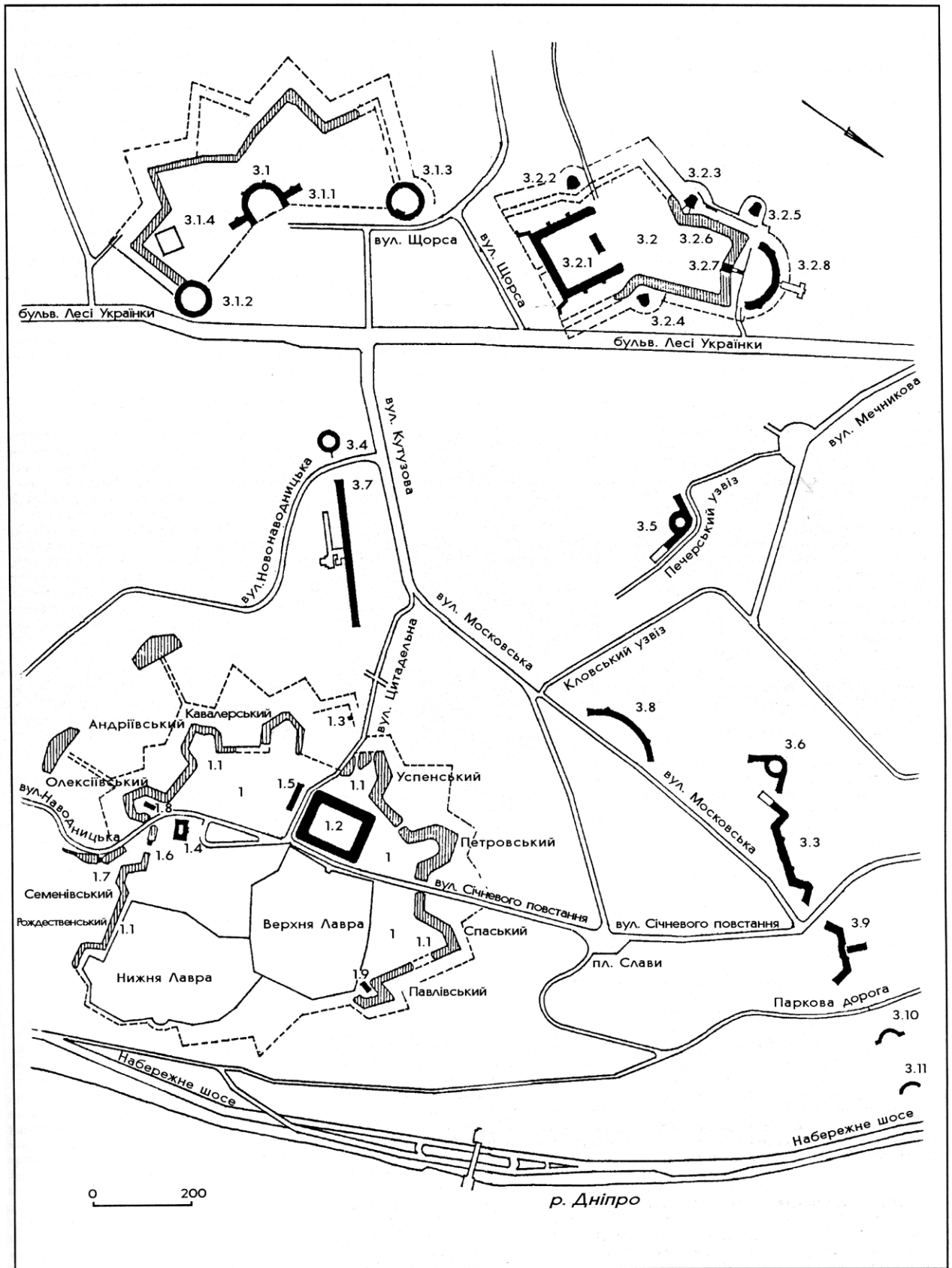
План Печерська 1774 р. з позначенням Цитаделі.

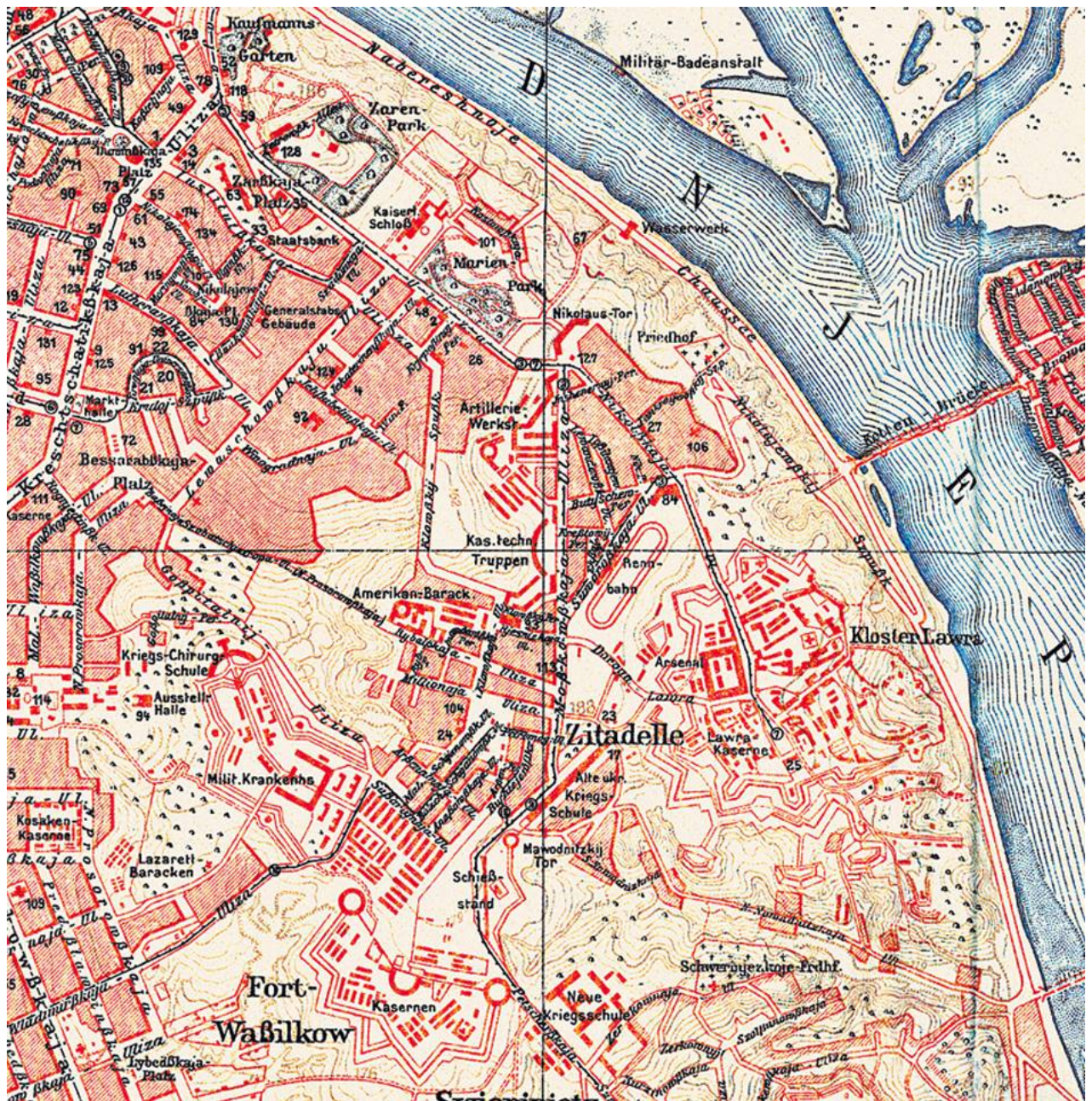
Фрагмент плану укріплень Печерська 1852 р. з позначенням Цитаделі.

План-схема укріплень Київської фортеці з позначенням Цитаделі.

План-схема укріплень Київської фортеці в структурі сучасного міста з позначенням Цитаделі.

Фрагмент німецького плану Києва 1918 р. з позначенням Цитаделі.

Німецька аерофотозйомка 1943 р.

Фото 1. Загальний вигляд Рождественського бастиону із зовнішнього боку.

Фото 2. Семенівський бастион та Верхня Московська брама у валу, вид із зовнішнього боку.

Фото 3. Вид на Лютет №2 з тильного боку.

Фото 4. Загальний вид Олексіївського бастіону із зовнішнього боку.

Фото 5. Вид на Андріївський бастион із зовнішнього боку.

Фото 6. Люнет №3, вид із зовнішнього боку.

Фото 7. Кавалерський бастион, вид із зовнішнього боку.

Фото 8. Лунет №4, вид із зовнішнього боку.

Фото 9. Успенський бастион, вид із зовнішнього боку.

Фото 10. Петрівський бастион, вид із зовнішнього боку.

Фото 11. Спаський бастион, вид із зовнішнього боку.

Фото 12. Павлівський бастион, вид із зовнішнього боку.

Фото 13. Олександрівський напівбастіон, вид із зовнішнього боку.

Фото 14. Дошка на куртині між Семенівським та Олексіївським бастіонами.

